

Övernaturligt trolleri

Jesper Jerkert

»Som jag brukar säga: elektroner och möss fuskar inte.«
– Martin Gardner (1991, s. 30)

Flera avslöjare och kritiker av påstådda övernaturligheter har varit trollkonstnärer. Amerikanen James Randi (f. 1928) är kanske den mest bekante, men många andra framstående kritiker av pseudovetenskap har också varit mer eller mindre professionella trollkarlar: Harry Houdini, Martin Gardner, Persi Diaconis, Ray Hyman, Milbourne Christopher, Joe Nickell...

Ansamlingen av skeptiska magiker är begriplig. Magiker påstår i regel inte att de framställer övernaturligheter, utan det är underförstått att tricken kan ges naturliga förklaringar. När trollkonstnärer gör vanliga trick men hävdar att det handlar om paranormala fenomen väcker det anstöt hos kolleger, som betraktar påståendena som oärliga marknadsföringsknep. Parapsykologen George P. Hansen (1990), som har goda kunskaper om trolleri, påpekar dock att det faktiskt även finns magiker som tror på det paranormala.

Denna artikel har tre syften. För det första ska jag nämna några enkla principer som trollkonstnärer – och falska medier – gärna använder. För det andra ger jag exempel på metoder för att simulera övernaturligheter. Det finns en stor mängd metoder, men jag redovisar bara knep som redan är någorlunda kända. Den som vill veta mer kan botanisera i litteraturlistan, som upptar flera ganska specialiserade poster. Artikelns tredje syfte är att peka på några viktiga skillnader mellan magikers och falska mediers arbetsvillkor. (Jag skriver *falska* medier för säkerhets skull – om det skulle finnas några äkta.)

Det är motiverat att utfärda en varning till läsaren: här ges några *exempel* på hur trollerimetoder kan tas i bruk. Artikeln skrapar bara på ytan. Skeptiker som läst en smula om trolleri riskerar att tro att de är kapabla att avslöja trolleri närhelst det förekommer. Så är inte fallet! Faktum är att även trollkonstnärer lurar varandra ibland.

Valbara utvägar

Jag vill börja med att nämna några allmänna principer som trollkonstnärer ofta utnyttjar. Principerna gäller generellt för trolleri, inte enbart för trick som ska simulera övernaturliga förmågor.

En första princip är: *Tala inte om exakt vad som ska hända*. På engelska kan man säga att detta skaffar trollkonstnären »multiple endpoints« eller »multiple outs«, det vill säga möjliggör att tricket kan avslutas på många olika sätt. Det lämpligaste sättet kan då väljas efter omständigheterna.

I sin allra enklaste form kan trollkonstnären ta fram ett förslutet kuvert och be en frivillig i publiken nämna en färg. Antag att blå nämns. Trollkonstnären öppnar kuvertet och tar upp ett papper där det står: »Du kommer att välja blå«. Om istället röd nämns, hade trollkonstnären visat papperets andra sida, där det står: »Du kommer att välja röd«. Om grön nämns, hade han vänt på kuvertet, där det står: »Du kommer att välja grön«. Och så vidare. Detta är ju inte mycket till trick, men det lär finnas magiker som tar fram en preparerad kortlek och ber en åskådare nämna vilket kort som helst, och har 52 olika fortsättningar på tricket beroende på vilket kort som väljs.

Det falska mediet Bill Delmore (BD), som framträdde på 1970-talet, använde gärna principen. Persi Diaconis berättar (1986, s. 7–8):

En typisk demonstration gick till så här: Han hade två kortlekar, en blå och en röd. Han blandade dem, lade dem ifrån sig och bad någon av åskådarna nämna två kort. Det blev t.ex. hjärter tre och spader ess. Han sa »okej, börja vända korten tills ett av de två kommer upp«. En åskådare vände samtidigt upp kort från båda lekarna. Småningom kom hjärter tre upp i den ena leken. Då ropade han plötsligt »Fjorton!« Och när vi räknade ner fjorton kort i den andra leken, låg spader ess där. Och det var ju ganska slående! (...) BD (...) *sa aldrig i förväg vad som skulle hända*. Antag att båda hjärtertreorna hade kommit upp samtidigt. Det hade varit ganska bra. Eller båda spaderessen. Det kunde också ha varit hjärtertre här och spaderess där – eller tvärtom. Eller, om *det* nu inte hade hänt, så fick vi talet: »Fjorton!« Vi räknar ner: om det hade varit den andra hjärtertrean hade det också varit ganska överraskande. Och om ändå inget av detta hänt, varför skulle BD inte kunnat säga »Vänd på *nästa* kort!« *Det* kunde ju vara esset eller trean! Om man bara betraktar dessa möjligheter (...) är chansen för en träff en på åtta. Och BD:s förmåga fungerade ungefär var åttonde gång!

Här använde inte BD något trick alls, utan enbart principen om valbara utvägar kombi-

nerad med åskådarnas vilja att tolka sammanträffanden som exceptionella. BD lurade också åskådare och parapsykologer med mer traditionella kortmanipulationer ibland. Han utsattes för tester och förefaller då att ha varit expert på att till synes oskyldigt rucka på experimentuppläggen under försökens gång (Diaconis 1978, Hansen 1992).

Principen om valbara utvägar går ut på att många effekter kan åstadkommas ur samma inledning. En besläktad princip är följande: *Se till att samma effekt kan åstadkommas på flera olika sätt.* Upprepa inte gärna samma metod flera gånger i rad. Det ökar risken att bli avslöjad. Trollkonstnärer går ibland med på att upprepa ett trick, men i regel upprepar de bara effekten, inte metoden.

Att separera effekt och metod

»Effekt« och »metod« är facktermer inom trolleriet. Man kan kortfattat säga att trolleri går ut på att åstadkomma en effekt, som åskådarna ser, med hjälp av en metod, som åskådarna inte ser. Princip nummer tre kan därför vara: *Använd den hemliga metoden vid en annan tidpunkt, och gärna på en annan plats, än åskådarna ges intryck av.* Separera med andra ord effekt och metod i både tid och rum.

Ett trivialt exempel kan vara nybörjarbokens instruktion att svänga trollstaven och säga »abrakadabra« någon gång under numret. Detta görs för att åskådarna ska förmås tro att något konstigt händer just då, men i själva verket har den hemliga metoden nästan alltid redan använts i ett tidigare skede. Även om professionella trollkonstnärer sällan säger abrakadabra, gör de ofta andra rörelser eller uttalanden med i princip samma syfte.

En trollkonstnär kan ägna avsevärd möda åt att separera effekt och metod. Ett gott råd är alltså: *Använd verbal och kroppslig avledning, dels för att få åskådaren att vara uppmärksam på fel saker och vid fel tidpunkt, dels för att få åskådaren att minnas fel kring vad som hände.*

Ett exempel på verbal avledning finns i följande dofttrick, som framförts under förespegling att det kräver tillgång till uråldriga österländska hemligheter (Christopher 1975, s. 147–149): Det tomhänta mediet ber klienten sträcka fram sin hand och nämna en doft. Omedelbart stiger den nämnda doften från klientens hand. En möjlig metod är att parfymessens innesluts i små vaxkolor, som sitter fast på fingernaglarna när mediet visar sin tomma handflata. Mediet sluter därefter sin hand och för in kulan i handen. Vaxet bryts med fingrarna eller naglarna och doftämnet placeras på klientens hand. Mediet har förstås tillgång till åtminstone de 10–15 oftast önskade dofterna. Mediet kan bryta rätt vaxkula så fort den önskade doften nämnts. Mediet

ber klienten sträcka fram handen, tar i handen och säger »Jag vill att du vänder handflatorna nedåt. Jag ska inte röra handen«. I detta ögonblick, när mediet rör klientens hand, överförs doftämnet, men eftersom mediet samtidigt *säger* att han inte ska röra klientens hand, är chansen god att klienten efteråt ska minnas situationen så att mediet aldrig rörde handen.

Att avleda och styra åskådarnas uppmärksamhet kallas med en engelsk term *misdirection*. Misdirection kan helt enkelt definieras som allt som drar åskådarnas uppmärksamhet till effekten och bort från metoden (Lamont och Wiseman 1999, s. 31). Ytterligare ett enkelt exempel på misdirection kunde vara Uriah Fullers tips att vid Geller-imiterande skedböjning utropa »Titta, den böjs fortfarande!« om en sked man böjt men sedan lagt ifrån sig (Fuller 1980, s. 26). Många åskådare kommer då att inbilla sig att skeden fortfarande böjs, utan att mediet ens är i dess närhet. Det innebär en tydlig separation av effekt och metod, eftersom metoden förstås har använts långt tidigare.

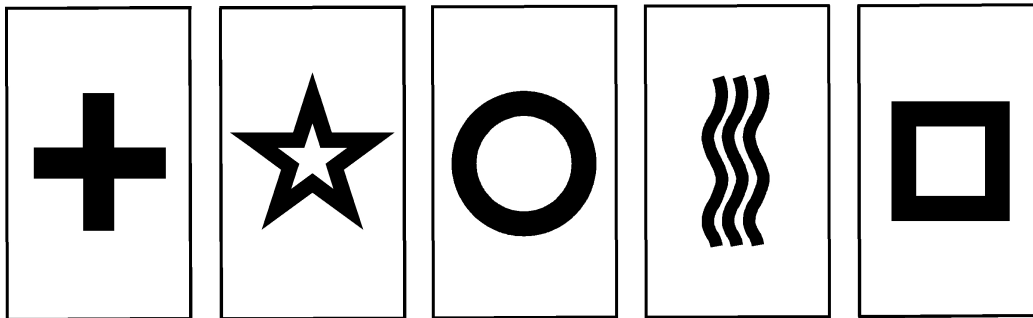
Att åskådare minns fel är till fördel både för trollkonstnärer och falska medier. De som minns fel är förstås ofta obenägna att gå med på att de minns fel. Sceptikern James Randi, som gjort sig känd för sina demonstrationer av paranormala fenomen, har ofta blivit uppmanad att upprepa ett mediums trick, men under betingelser som är mycket hårdare kontrollerade än vid originaltillfället, eftersom åskådare felaktigt minns kontrollen som rigorös. Sådana utmaningar till skeptiska trollkonstnärer är inte nya. Magikern John Nevil Maskelyne (1839–1917), som avslöjade det spiritistiska mediet Eusapia Palladino 1895, utmanades av de troende att återskapa några av Eusapias fenomen, och svarade: »[Ä]ven om jag utan tvekan kan återskapa vad hon verkligen gjorde, är återskapandet av vad hon antas ha gjort något helt annat« (citerat efter Brandon 1983, s. 138).

Konsten att använda effektiv misdirection är ett mycket stort ämne. Hela böcker har skrivits om dess essens (Fitzkee 1945).

Varför falska medier gärna använder kort

Jag övergår nu än mer till att diskutera några konkreta metoder som kan nyttjas för att simulera paranormala förmågor.

Trick med spelkort är en gammal genre, vilket är förståeligt då kort är tacksamma att fuska med både ur handfast manipulationshänseende (Erdnase 1902; Hugard och Braue 1948; Giobbi 1995–2003) och rent matematiskt (Gardner 1956). Det är därför riskabelt att använda kort vid testning av påstådda medier. Ett medium som har övat

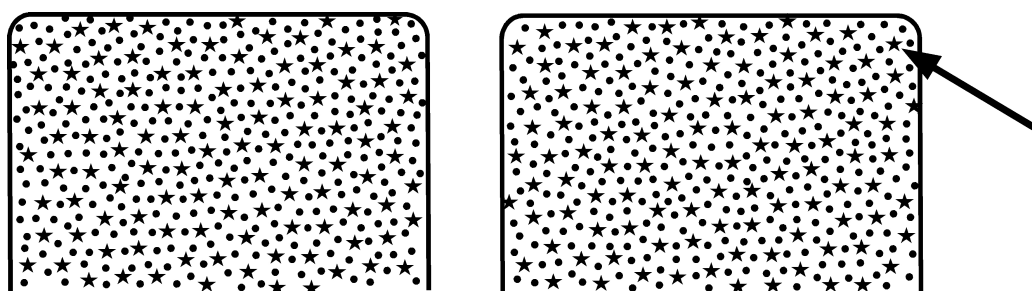
FIGUR 1: ESP-kortens traditionella utseende: kors, stjärna, cirkel, våg, fyrkant. ESP-korten kallas även Zenerkort efter en kollega till Joseph Rhine vid namn K. E. Zener som först föreslog motiven.

på speciella kuperingar, falska givar och liknande kan lura försöksledarna.

Icke desto mindre var kortexperiment mycket vanliga inom parapsykologin från 1930-talet och åtskilliga decennier framåt. Ledande i denna utveckling var den amerikanska parapsykologins nestor Joseph B. Rhine (1895–1980). Rhine verkade vid Duke University i Durham, North Carolina, som från 1937 började marknadsföra officiella, av Rhine auktoriserade, ESP-kort. Leken bestod av 25 kort med fem olika motiv, fem kort av varje (se figur 1). Trollkonstnärer – och, får man förmoda, magikunniga försökspersoner – upptäckte snabbt att kortbaksidorna hade en fuskvänlig egenskap, nämligen att vara asymmetriska. Ett jargonguttryck bland trollkonstnärer är att kort med asymmetriska baksidor är *one way*. Detta tillåter trollkonstnären att genom en blick på baksidan se om kortet vridits 180 grader eller ej (se figur 2). Många effekter kan åstadkommas tack vare denna information.

Betrakta till exempel följande effekt (Fuller 1980, s. 50ff): Det falska mediets klärvoajansförmåga ska testas genom kortgissningsförsök med ESP-leken. Innan testet börjar ser mediet till att få bekanta sig med leken, och vänder då i hemlighet alla kort tillhörande två av symbolerna, t.ex. kors och stjärna. (Alternativt kan mediet omärkligt byta ut leken mot en medhavd lek som har preparerats på detta sätt.) Hur mycket leken sedan än blandas, kommer man nu att på varje korts baksida kunna se om det är kors/stjärna eller om det är cirkel/våg/fyrkant. Varje gång man ser att kortet är kors/stjärna så gissar man på kors eller stjärna. Varje gång kortet är cirkel/våg/fyrkant så gissar man på någon av dessa symboler. Metoden ger en förväntad andel korrekta gissningar på 40 %, istället för 20 % om *one way*-kneppet inte tillgripits. I långa serier blir 40 % korrekta gissningar mycket imponerande.

De tidiga ESP-korten drogs också med andra problem. Vissa symboler var ingra-

FIGUR 2: Överdelarna av två kortbaksidor i en lek. Det ena kortet har roterats 180 grader i förhållande till det andra. Stjärnor och prickar ser vid en hastig blick ut att vara likartat utplacerade i bägge fallen, men om man tittar närmare ser man att korten kan skiljas åt, t.ex. genom att det finns eller inte finns en stjärna i övre högra hörnet (se pilen). Kortleken är därför one way. (Figuren är omritad efter Fuller 1980.)

verade i korten så ordentligt att de kunde uppfattas från baksidan vid viss belysning och betraktelsevinkel. Andra kort hade fått en extra maskinell trimning längs kanten, vilket gick att uppfatta (Hansel 1989, s. 52; Christopher 1970, s. 27). Det är inte lätt att veta hur många av de tidiga kortgissningsexperimenten som blivit missvisande på grund av kortens fuskvänliga egenskaper.

Hemlig kommunikation

Under våren 2006 skrev flera dagstidningar om nya mobiltelefonsignaler som bara barn och ungdomar kunde höra. Elever kunde t.ex. skicka sms till varandra under lektionstid, utan att läraren märkte något. Förklaringen var att signalerna bestod av enbart mycket högfrekventa (pipiga) ljud. Förmågan att höra de högsta frekvenserna avtar naturligt med åldern.

Detta faktum har också omnämnts i samband med falska mediers fuskmetoder. Unga medier skulle t.ex. kunna kommunicera i telepatiexperiment med hundvisslor, särskilt om de övervakas av äldre personer. Just denna metod föreslås ha använts av två walesiska tvillingpojkar, Glyn och Ieuan Jones, som på 1950-talet väckte uppmärksamhet genom att i laboratorieförsök prestera förbluffande bra kortgissningsserier (Christopher 1970, s. 30–33; Scott och Goldney 1960).

En fräckare kommunikationsmetod är att använda radio. Den amerikanske he-laren och tv-predikanten Peter Popoff fick information om närvarande personers sjukdomar och adressuppgifter genom en öronsnäcka, där fru Popoff talade på radio-frekvensen 39,17 MHz (Randi 1989). Fru Popoff i sin tur hade fått information om

deltagarna genom att fråga dem när de kom till auditoriet, och genom frågekort som besökarna skulle fylla i. Popoffs karriär gick spikrakt nedåt efter att James Randi avslöjat metoden i Johnny Carsons tv-program *Tonight Show* 1986, men det dröjde bara några år innan Popoff åter kunde slå sig fram som predikant.

Att använda radiokommunikation känns kanske inte så hemligt och modernt längre, i mobiltelefonernas tidevarv. Inte heller är radiokommunikation speciellt trollerimässig. Man kunde se att Peter Popoff bar öronsnäcka, och han skulle förmodligen bli utskrattad på en trolleriscen. Mentalister (trollkonstnärer som simulerar paranormala förmågor) måste begagna mindre synliga metoder. En sådan är att använda tidskod, t.ex. genom att mentalisten och dennes medhjälpare lärt sig att räkna synkroniserat. På en given diskret signal, t.ex. en hostning, börjar båda att räkna tyst, 1, 2, 3, 4, kanske en siffra per sekund. Medhjälparen ger ytterligare en signal när räkningen ska sluta. Båda har då kommit till samma tal, och talen har överenskomna betydelser som mentalist och medhjälpare har memorerat.

Metoden med synkroniserad, tyst räkning är känd sedan 1800-talet och förefaller att första gången ha använts offentligt i telepatiska demonstrationer av den engelske illusionisten Charles Morritt (1860–1936), som uppträdde tillsammans med sin fru Lilian (Steinmeyer 2003, s. 118ff). Tidigare hade den berömde franske trollkonstnären Jean Eugène Robert-Houdin (1805–71) använt kod för liknande demonstrationer, dock inte tidskod. Robert-Houdins kod byggde på i förväg överenskomna hemliga innebörder hos vanliga ord. Hans son kunde med förbundna ögon namnge alla föremål som publiken räckte fram. Sonen fick information om föremålen genom de sinnrikt konstruerade frågor som fadern ställde (Linde 1905, s. 479f).

Ytterligare ett exempel på hemlig kommunikation ger fallet Douglas Blackburn och G. A. Smith. Dessa unga män testades utförligt på 1880-talet av framstående medlemmar i engelska Society for Psychical Research. Redogörelser från testerna återopades sedan under många år som bevis för att telepati fanns, men Blackburn avslöjade efter 30 år att allt byggt på fusk. Under de tidiga testerna signalerade Blackburn och Smith till varandra genom plingandet från en pince-nez, växlingen mellan långa och korta andningar, utblåsningar, harklingar med mera (Blackburn 1911).

Så småningom utsattes de för ett till synes striktare test. Smith satt på en stol som i sin tur stod på ett stort bord som var täckt av en tjock matta som skulle hindra eventuella ljudsignaler skapade med foten. Smiths ögon var täckta med bomull och omlindade av tjockt mörkt tyg. Hans öron var likaså igenproppade. Dessutom täcktes han helt och hållet av två tjocka filter. Blackburn stod i andra ändan av rummet.

En experimentledare visade Blackburn en bild som han telepatiskt skulle sända till Smith. Det var en svår figur som inte gärna kunde skickas med hemlig kod. Blackburn vankade av och an i rummet och gestikulerade medan han påstod sig sända bilden telepatiskt. Under tiden lyckades han rita av bilden på ett cigarettpapper och smuggla ned det i en isärtagbar penna. Blackburn berättar vidare (citerat efter Kurtz 1985b, s. 195):

Jag fick fram den överenskomna signalen till Smith att jag var klar genom att snubbla på den tjocka mattkanten bredvid hans stol. Strax därefter utropade han: »Jag har det.« Hans högra hand kom fram under filten och famlade omkring på bordet. Som vi kommit överens om sade han: »Var är min penna?« Jag lade genast min på bordet. Han tog den och en lång nervös paus följde. (...) Smith hade i sin väst gömt en av de där tavlorna i självlysande färger som i det kompakta mörkret gav tillräckligt med ljus för att man skulle kunna se figuren på det nästan genomskinliga cigarettpapperet om det hölls plant mot tavlan. Han tog bort lindorna kring ena ögat och kopierade figuren med stor noggrannhet.

Nagelskrivare

En modernare metod för att kopiera teckningar genom påstådd telepati (eller klärvoajans) är att använda en s.k. nagelskrivare. Den består i ett litet ritstift som mediet eller mentalisten fäster under en fingernagel. Ett trick kan gå till på följande sätt: En åskådare kallas upp på scenen och uppmanas att i ett ritblock teckna en figur, utan att mentalisten har någon chans att se den. Figuren kan vara abstrakt eller föreställande men inte alltför komplicerad. Därefter försöker mentalisten att läsa bilden på paranormal väg, och nedtecknar med en vanlig penna de intryck han tycker sig få. Mentalisten lägger ifrån sig pennan och ber åskådaren att visa sin bild. Strax därefter visar mentalisten sin bild, som har en slående likhet med åskådarens. Hemligheten är att mentalisten bara låtsas teckna med pennan under själva tankeöverföringsakten. Egentligen ritar han sin teckning omärkligt med nagelskrivaren under det korta tidsintervall när åskådaren just visat sin teckning men mentalisten ännu inte visat sin.

På engelska kallas nagelskrivare och besläktade redskap ibland *swami gimmicks*. En mycket systematisk genomgång av hur man kan använda dem finns hos Corinda (1958).

Att omärkligt flytta saker

Att omärkligt kunna flytta saker, låta dem försvinna eller oväntat dyka upp, är förstås nödvändigt för en trollkonstnär. Att göra det genom avancerad fingerfärdighet och misdirection brukar (med ytterligare en engelsk term) kallas *sleight of hand*. En del falska medier kan vara nog så skickliga i detta hantverk. Milbourne Christopher (1970, s. 92–98) berättar om en rutin som några medier skrupelfritt använt. Klienten har vänt sig till mediet för att få vägledning i någon svår livsfråga. Mediets besked är att situationen kommer att förbättras om klienten rituellt offerar pengar, eftersom dessa är roten till det onda. Mediet övertalar klienten att ta med en massa pengar i form av sedlar, vilka sedan till synes bränns upp. En sådan exceptionellt dyr rådgivning kommer sannolikt att ha åtminstone en kortsiktigt positiv effekt på klienten. Vem vill inte må bättre efter att ha offerat så mycket pengar? I verkligheten bränns förstås inte sedlarna upp, utan byts omärkligt mot papperslappar innan de läggs på elden. För det falska mediet blev sessionen mycket lönande.

Medier som specialiserat sig på fysikaliska fenomen har ibland producerat föremål med anknytning till klienten »ur intet«. Mitt under seansen kan t.ex. en ring som tillhör klienten materialiseras. Klienten blir övertygad om att det rör sig om teleportation, eftersom ringen senast sågs i en byrålåda hemma. I själva verket har mediet, eller en medhjälpare till mediet, stulit föremålet från klientens hem vid ett tidigare tillfälle. Detta behöver inte vara speciellt svårt att åstadkomma om medium och klient har långvarig kontakt. Småprylar kan t.ex. stjälas av ett bud som levererar blommor »från en okänd beundrare« (Keene 1976, s. 36f). Stölden kan utföras dagar eller t.o.m. år innan föremålen materialiseras under en seans. Om mediet blir skjutsat i klientens bil är en god idé att leta under framsätena. Där finns ofta borttappade saker (Fulves 1980, s. 9ff). Det ska understrykas att metoder som involverar stölder torde användas enbart av falska medier, inte av vanliga trollkonstnärer.

Att omärkligt flytta saker när andra tittar på är vad som krävs för att slå sig fram som psykokinetiker. (Psykokinesi är den paranormala förmågan att påverka materia med tankekraft.) Man kan luta sig fram och i smyg blåsa en koncentrerad luftström på föremålet, om det är tillräckligt lättroligt. Eller man kan flytta metallföremål med hjälp av magneter i händerna, i munnen eller i skon som man för upp under bordet där föremålet ligger. Trådar kan också användas. Extremt tunn nylontråd eller kirurgitråd är så gott som osynlig även i fullt dagsljus. Ett skickligt falskt medium låter inte föremålet närma sig, eftersom det kan väcka misstankar om trådar. Istället flyttar sig föremålet bort från mediet, vilket enkelt åstadkoms genom att tråden dras

runt en möbel eller dylikt. Föremål kan också fås att lyfta med hjälp av trådar som spänts horisontellt och som därför tillåter att man för händerna över föremålet för att bevisa att där inte finns några trådar! (Fuller 1980, s. 39–41). Man kan också låta en hemlig medhjälpare dra i trådarna. Eventuellt kan medhjälparen stå i ett annat rum, även med stängd dörr, om tråden löper under dörren eller genom dess nyckelhål.

En hemlig medhjälpare är förstås användbar för det falska mediet i många sammanhang, inte bara i samband med trådar. En imponerande demonstration med hemlig medhjälpare är *one ahead*-rutinen. Mediet ber några åskådare, t.ex. tio stycken, att skriva ned varsin fråga på lappar som läggs i tio kuvert. Mediet tar upp ett kuvert, koncentrerar sig, läser upp frågan till synes paranormalt och ger den dessutom ett passande svar. Mediet frågar vem av åskådarna som ställt frågan. En av åskådarna räcker upp handen. Mediet öppnar kuvertet och bekräftar att frågan var den rätta. Mediet går sedan igenom kuvert efter kuvert, och kan varje gång paranormalt läsa frågans innehåll innan kuvertet öppnas. Tricket består i att en av åskådarna är en hemlig medhjälpare, som ställer en överenskommen fråga. Mediet ser till att medhjälparens kuvert hamnar underst, men läser den överenskomna frågan först, och öppnar sedan det översta kuvertet för att »bekräfta« att frågan var den rätta. Men då får mediet tillgång till nästa fråga som ska besvaras. På detta sätt ligger mediet hela tiden ett steg före.

Att tjuvtitta

Det smarta med rutinen *one ahead* är att man bara behöver känna till innehållet i ett enda kuvert för att åstadkomma en hel serie av klärvoajanser. Demonstrationen kan också genomföras utan hemlig medhjälpare, nämligen om man lyckas tjuvtitta in i ett kuvert. Det kan göras på flera sätt. Exempelvis kan man titta genom en glipa, eller genomlysa kuvertet med en stark lampa, eller fukta kuvertet med lättflyktig alkohol som tillfälligt gör det genomskinligt.

En mer generell metod för att tjuvtitta i alla möjliga sammanhang (dock ej in i kuvert) är att använda speglar eller andra tillräckligt reflekterande ytor: fönster, glasramade tavlor (särskilt med mörka motiv), avstängda tv- eller datorskärmar, en stängd ugnslucka, en svart stilla kaffeyta i en kopp, skedar och andra blanka bestick, vattenpölar, glansiga tidnings- eller bokomslag, med mera. Mediet eller trollkonstnären kan också fästa en miniatyrspegel på pekfingertoppen och exempelvis skaffa sig en tjuvtitt på ett ESP-kort genom att säga sig behöva känna på kortet för att fånga upp dess »vibrationer« (Fuller 1980, s. 43).

Ett annat populärt tjuvtittningstrick är att högläsa en text trots att man bär ögonbindel. Det vanligaste och enklaste knepet är att tjuvtitta genom den springa vid näsan som är förvånansvärt svår att undvika (Gardner 1981, s. 63–73). I något fall kan man titta snett över näsryggen, om man äger en näsa med lämplig form (Randi 1982b, s. 279–284). Att placera bomull eller dylikt närmast ögat, under bindeln, kan förefalla idiotsäkert, men så är inte fallet. Om man spänner rätt ansiktsmuskler när bindeln sätts på, kan man lära sig att tjuvtitta även i ett sådant fall. Ett annat knep är att klia sig i pannan på lämpligt sätt (Hansson 1986, s. 146). Det är rekommendabelt att vänta några minuter med att läsa högt efter att man tjuvtittat längs näsan, eftersom en sådan titt ofta kräver att man böjer huvudet bakåt, vilket kan väcka misstankar. Man memorerar bara vad man såg under tjuvtitten.

Matematik

Vissa trick bygger på matematiska principer, och Martin Gardner har skrivit standardverket om skärningen mellan trolleri och matematik (Gardner 1956). Matematiska principer räcker dock sällan för att ensamma åstadkomma fina effekter, och därför kombinerar man dem gärna med en smula fingerfärdighet eller annat »vanligt« trolleri. Ett exempel kan vara följande enkla korttrick (Singh 2003): Tio kort fördelas på två personer. Den ena får alltid bäst pokerhand, trots att den andra personen själv får välja kort. Hemligheten är att kortens sammansättning är sådan att den som får ett visst kort alltid förlorar. De tio korten kan t.ex. vara tre ess, tre kungar, tre sjuor och en dam. Den som får damen kommer alltid att förlora, oavsett hur korten i övrigt fördelas. Det räcker alltså att se till att detta kort hamnar hos rätt person så är saken klar. Det finns en uppsjö metoder för att forcera ett visst kort, det vill säga se till att det blir valt av en intet ont anande frivillig (Annemann 1933).

Det falska mediets roll

Den väsentligaste skillnaden mellan en magiker och ett falskt medium består i om effekten presenteras som trolleri eller som ett paranormalt fenomen. Man kan dock notera att skalan är glidande, då det finns trollkonstnärer – väsentligen mentalister – som halvt uppmuntrar publiken att göra paranormala tolkningar (Lamont och Wiseman 1999, s. 104). Ett falskt medium som inte vill att åskådarna/anhängarna ska associera till trolleri gör klokt i att uppträda på ett sätt som skiljer sig markant från trollkonstnärens. Det falska mediet kan t.ex. undvika att visa fingerfärdighet eller

annan skicklighet, kan verka klumpig eller blyg och försagd, och spelar överraskad eller skrämmd av de egna förmågorna. Trollkonstnären och det falska mediet ikläder sig alltså olika roller, även om de använder delvis identiska metoder.

En annan skillnad mellan vanligt trolleri och effekter framförda av ett falskt medium är att de senare ofta är mer improviserade och mer anpassade efter hur lättlurade åskådarna verkar vara. Även ganska spektakulära effekter som förefaller vara paranormala kan produceras av ett drivet medium med stor improvisationsförmåga utan några som helst förberedelser, och utan några hemliga medhjälpare (Fulves 1980).

Alltför spektakulära effekter kan dock vara kontraproduktiva, eftersom de riskerar att få åskådarna att associera till trolleri. Det falska mediet föredrar effekter som inte ser ut som trolleri, och undviker föremål som trollkonstnärer brukar använda, t.ex. näsdukar och mynt. Numera ser skedböjning ut som trolleri, men det gjorde det inte när Geller introducerade effekten.

Fördelarna med en troende publik

Det falska mediet har i regel ett mycket stort försteg gentemot den vanliga trollkonstnären, genom att vara omgiven av troende beundrare. Joseph Jastrow, som intresserade sig för trolleriets psykologi, konstaterade redan 1888: »Denna mentala inställning hos åskådarna är mer värdefull för mediet än någon enskild faktor i föreställningen. Skillnaden mellan en dylik presentation och en som vänder sig till personer som är medvetna om trolleriinslaget och som är intresserade av att komma på tricket, kan inte överskattas« (Jastrow 1901, s. 126). Detta är lika sant idag som på Jastrows tid.

Om en magikers trick misslyckas, tycker alla att han är en klåpare. Om ett falskt medium misslyckas, tycker folk snarare att det stärker intrycket av äkthet (Fuller 1975, s. 12). Det är en anledning till att tricket med *one way*-kort som beskrevs ovan, och som ger ca 40 % rätt gissningar, framstår som så övertygande. En person som fick 100 % rätt skulle dra till sig avsevärda fuskmisstankar. Den kände amerikanske trollkonstnären Eugene Burger har konstaterat: »Fel är en nödvändig ingrediens i mentalism. Om man aldrig har fel, är det uppenbart att man helt enkelt gör trolleritrick« (citerat efter Lamont och Wiseman 1999, s. 111f).

Richard Wiseman och Robert Morris (1995b, s. 77f) har påpekat att det inte enbart är en väl avvägd andel rätt som övertygar forskare. Om ett medium fuskar, kan fuskstillfällena bilda ett medvetet mönster för att ytterligare lura experimentledaren.

Experimentledaren kanske tror att variationer i det jordmagnetiska fältet har något med den förmodade paranormala förmågan att göra. Det falska mediet kan se till att fuska på ett sätt som tycks stärka denna hypotes. Experimentledaren blir då ännu mer ovillig att erkänna sig lurad.

Förutom att de troende accepterar, eller till och med välkomnar, en lagom proportion misslyckanden från mediet, finns också en annan stor fördel med en troende publik, nämligen att mediet kan imponera med ytterst torftiga trick, som dessutom tar mycket lång tid att genomföra. En vanlig magiker som gjorde likadant skulle bli utbuad. Fuller (1975, s. 12) har träffande skrivit:

Folk blir uttråkade om [magiker] behöver mer än trettio sekunder för att trola bort en elefant. En magiker på scen, framför tusentals åskådare, får en kvinna att sväva i luften och försvinna. Folk rycker på axlarna och säger »Jag undrar hur det gick till?« Du kan snacka och maska och ta tjugo minuter på dig för att böja en nyckel, och samma människor flippar ur!

Lamar Keene, som har skrivit en formidabelt avslöjande bok om spiritistiska luren-drejerimetoder i USA på 1950- och 1960-talen, myntade uttrycket »true believer« (äkta troende) om de personer som inte under några omständigheter är beredda att ompröva sin tro (Keene 1976). Exempelvis avslöjades avancerat fusk år 1960 hos spiritistiska medier (O'Neil 1960), men det dröjde inte länge förrän affärerna pågick som vanligt igen. Spiritismen är full av liknande historier (Kurtz 1985*b*; Brandon 1983; Burger 1986).

En slående episod berättas av Ray Hyman i förordet till Keenes bok. Hyman deltog som ung i en spiritistisk seans, där besökarna skulle skriva sitt namn och en fråga på ett papper, vika ihop det och lägga det i en korg. Mediet bar ögonbindel och skulle ta upp lapp efter lapp ur korgen, placera lappen mot pannan och förmedla andarnas svar på frågorna. Mediet var en äldre herre vars syn och kvickhet tydligen försämrats så mycket att han inte längre klarade av att tjuvtitta längs näsan innan lappen trycktes mot pannan. Han tog därför av ögonbindeln med ena handen, vek upp lappen med den andra, läste frågan, vek ihop lappen igen och satte tillbaka bindeln. Sedan tryckte han lappen mot pannan och lät andarna besvara frågan. Hyman berättar vidare (1997, s. xiv):

Jag tittade på deltagarna för att se hur de skulle reagera på detta uppenbara fusk. Deltagarna var mest äldre kvinnor och några få äldre män. Jag var den

enda ungdomen. Överraskande nog tittade ingen på mediet. Några blickade i taket, några stirrade på sina knän, och andra satt och blundade. Kvinnan som satt bredvid mig var en av dem som tittade i taket. Jag stötte henne i sidan och pekade på mediet just som han öppnade en lapp. Hon tittade tillbaka på mig istället. Jag viskade till henne att hon skulle titta på mediet. Hon vände sig och tittade mot rummets andra ända, och vände sig sedan tillbaka mot mig. Jag fortsatte be henne att titta på mediet. Hon lutade sig tillbaka och började åter stirra upp i taket.

Hyman drog slutsatsen att andekommunikationen med döda vänner och anhöriga var så viktig för deltagarna att de inte tänkte tillåta några tvivel att rubba tron. Därför föredrog de att titta bort när mediet fumlade med lapparna.

Till och med ett så dåligt medium som i Hymans anekdot lyckades genomföra en seans, tack vare deltagarnas enorma vilja att tro. Vilka underverk skulle inte ett falskt medium med bättre fuskmetoder på sin repertoar kunna utföra?

Geller-sjukan

Uri Geller är ett av de (åtminstone ekonomiskt) mest framgångsrika falska medierna. Han har använt en blandning av metoder för att luras. Inte minst har han haft vett att utnyttja hemliga medarbetare och sina åskådares stora godtrogenhet. Eftersom Gellers metoder är ganska grundligt utredda (Hanlon 1974; Fuller 1975, 1980; Randi 1982a; Marks 2000), ska jag inte behandla dem närmare här. Däremot vill jag uppmärksamma att godtrogna forskare spelade särskilt stor roll för Gellers framgångar. Kritikern David Marks (2000, s. 189ff) har kallat detta Geller-sjukan (eng. *gelleritis*, >Geller-infektion<), ett tillstånd som drabbar vissa forskare som i tron att de står inför ett stort vetenskapligt genombrott börjar låta det falska mediet styra experimentupplägget.

Eftersom fallet Geller blev så uppmärksammat, kunde man tro att avslöjandet av hans metoder skulle avskräcka andra lycksökare från att använda trolleri i liknande situationer. Men icke. Det finns flera exempel på personer som under övervakning av forskare använt trolleritrick för att simulera paranormala förmågor. Sex barn framträdde med Geller-lik förmågor i mitten av 1970-talet. De filmades genom en spegel i ett psykologiskt laboratorium vid universitetet i Bath. I rummet fanns observatörer och en filmkameraattrapp. (Attrappens syfte var att invagga barnen i tron att de visste exakt när och från vilket håll de filmades). Uppgiften var att försöka böja en sked på paranormal väg. Fusk fångades på film för fem av de sex barnen.

Barnen böjde skeden med båda händerna, eller genom att ta spjörn mot foten. Vissa av observatörerna i rummet blev lurade, men alla förmodat paranormala fenomen som åstadkoms av barnen kunde förklaras med helt naturliga metoder om man studerade filmen ordentligt (Pamplin och Collins 1975).

Parapsykologen Deborah Delanoy och medhjälpare var involverade i mer än 20 olika tester av en 17-årig pojke vid namn Tim, som påstod sig kunna böja metall på paranormal väg (Delanoy 1987). Tim var mycket vänlig och tillmötesgående och föreslog ibland själv striktare kontroller än parapsykologerna. Likväl kunde man se ett tydligt mönster i resultaten, nämligen att Tim lyckades bättre när han kontrollerades sämre. Delanoy var dock inte benägen att avfärda Tim. Totalt sett var resultaten lovande, men inte avgörande. Delanoy och kolleger lät därför montera en dold kamera. Och avgörandet kom: Tim fuskade uppenbart, och han erkände när filmen spelades upp för honom. Han hade övat sig i trolleri sedan barnsben, och ville se om han kunde lura parapsykologerna.

Många ytterligare exempel på fuskande medier som avslöjats finns tillgängliga (t.ex. Randi 1979, 1981; Nicol 1979; Polidoro 2003). Ganska berömt är James Randis »Project Alpha«, som bestod i att två unga magiker på Randis uppdrag framträdde med simulerade paranormala förmågor (väsentligen gellerska skedböjningar) inför parapsykologer vid McDonnell Laboratory for Psychical Research, Missouri. Magikerna hade stora framgångar med att lura parapsykologerna, som systematiskt ignorerade de råd om försiktighetsåtgärder som Randi delgav dem (Randi 1983a, 1983b).

Skeptikerna och trolleriet

Det finns parapsykologer som lärt sig mycket om trolleri och falska medier, exempelvis Robert Morris som var professor i parapsykologi i Edinburgh (se t.ex. Wiseman och Morris 1994, 1995a, 1995b). Dessvärre finns också parapsykologer som nästan inte kan något alls om trolleri. Kritikern Martin Gardner har sagt (Frazier 1998):

Jag anser inte att magikunskaper är viktiga för att kunna bemöta påstådda paranormala förmågor, utom i samband med föregivna medier som säger sig besitta fantastiska paranormala krafter. Sådana medier använder metoder som har en del gemensamt med magikernas metoder. (...) Det är en skandal att så få parapsykologer ännu idag anser det värt besväret att studera trollkonstnärers metoder innan de testat medier som förevisar otroliga bedrifter och får äktheten intygad i publicerade artiklar. Ett tydligt exempel på denna underlåtenhet är

John Beloffs ovlja att lära sig något om magi. För inte så många år sedan skrev han att en viss magikers korttrick var ett av den senaste tidens starkaste bevis för paranormala krafter! När Persi Diaconis såg trollkonstnären framföra sin enkla kortmagi, var det helt uppenbart hur effekterna uppnåddes med metoder som är välkända bland kortmagiker.

George P. Hansen har med en enkät visat att kunskaperna om trolleri inte är speciellt goda hos personer som agerat ordförande i *Parapsychological Association* (Hansen 1990, s. 56). Kritiker bör sträva efter att vara bättre pålästa, och som jag nämnde inledningsvis har samarbete mellan skeptiker och magiker ofta förekommit. Om man ska rådfråga trollkonstnärer ska man förstås inrikta sig på close up-magiker (close up-magi är fingerfärdighetsmagi på nära avstånd). En scenillusionist som förlitar sig på specialtillverkad apparatur behöver inte nödvändigtvis vara speciellt kunnig om den typ av fusk som falska medier använder.

I denna artikel har jag pekat på likheter och skillnader mellan trollkonstnärer och falska medier. Jag tror att det är lättast att minnas likheterna, och därför vill jag avsluta med en varning: Visst är det bra att kunna lite om magi, och visst har falska medier använt trollerimetoder. Men ofta använder de *inte* trollerimetoder, eller åtminstone inte riktigt samma metoder som en trollkonstnär skulle ha använt. Många dåd som tillskrivs medier torde aldrig ha inträffat i verkligheten. Innan man börjar redogöra för vilka trollerimetoder som kan ha använts, bör man därför försäkra sig om en förklaring alls är påkallad.

Litteratur

- Annemann, Theodore (1933). *Two Hundred and Two Methods of Forcing*. New York: Max Holden.
- Blackburn, Douglas (1911). »Confessions of a telepathist: Thirty-year hoax exposed«, *Daily News* [London], 1911-09-01. (Även återgiven i Kurtz 1985a, s. 235–239.)
- Brandon, Ruth (1983). *The Spiritualists: The Passion for the Occult in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. New York: Knopf.
- Burger, Eugene (1986). *Spirit Theater: Reflections on the History and Performance of Seances*. Published by Richard Kaufman and Alan Greenberg.
- Christopher, Milbourne (1970). *ESP, Seers & Psychics*. New York: Crowell.
- Christopher, Milbourne (1975). *Mediums, Mystics, and the Occult*. New York: Crowell.
- Corinda, Tony (1958). *13 Steps to Mentalism*. Bideford: Supreme Magic Co., 1978. (Första utgåva 1958.)

- Delanoy, Deborah (1987). »Working with a fraudulent PK metal-bending subject«, *Journal of the Society for Psychical Research* 54, s. 247–256.
- Diaconis, Persi (1978). »Statistical problems in ESP research«, *Science* 201, s. 131–136. (Även återgiven i Kurtz 1985a, s. 569–584.)
- Diaconis, Persi (1986). »Fallet BD«, *Folkvett* 1–2/1986, s. 7–10, 26.
- Erdnase, S. W. [pseudonym] (1902). *The Expert at the Card Table*. New York: Dover, 1995. (Första utgåva, med annan titel, 1902.)
- Fitzkee, Dariel [pseudonym] (1945). *Magic by Misdirection*. San Rafael, CA: San Rafael House.
- Frazier, Kendrick (1998). »A mind at play: An interview with Martin Gardner«, *Skeptical Inquirer* March/April, s. 34–39.
- Fuller, Uriah [pseudonym] (1975). *Confessions of a Psychic*. Teaneck, NJ: Utgiven av Karl Fulves.
- Fuller, Uriah [pseudonym] (1980). *Further Confessions of a Psychic*. Teaneck, NJ: Utgiven av Karl Fulves.
- Fulves, Karl (1980). »Publisher's note«, i Fuller (1980), s. 5–19.
- Gardner, Martin (1956). *Mathematics, Magic and Mystery*. New York: Dover.
- Gardner, Martin (1981). *Science: Good, Bad and Bogus*. Buffalo, NY: Prometheus.
- Gardner, Martin (1991). *The New Age: Notes of a Fringe-Watcher*. Buffalo, NY: Prometheus.
- Giobbi, Roberto (1995–2003). *Card College: A Complete Course in Sleight-of-Hand Card Magic*, vol. 1–5. Seattle: Hermetic Press.
- Hanlon, Joseph (1974). »Uri Geller and science«, *New Scientist* 64(919), s. 170–185.
- Hansel, C. E. M. (1989). *The Search for Psychic Power: ESP & Parapsychology Revisited*. Amherst, NY: Prometheus.
- Hansen, George P. (1990). »Deception by subjects in psi research«, *Journal of the American Society for Psychical Research* 84(1), s. 25–80.
- Hansen, George P. (1992). »The research with B.D. and the legacy of magical ignorance«, *Journal of Parapsychology* 56, s. 307–333.
- Hansson, Sven Ove (1986). *Förklarade mysterier. Om till synes oförklarliga ting*. Stockholm: Tiden.
- Hugard, Jean och Frederick Braue (1948). *The Royal Road to Card Magic*. New York: Dover, 1999. (Första utgåva 1948.)
- Hyman, Ray (1997). »Foreword«, i Keene (1976), s. XIII–XVII.
- Jastrow, Joseph (1901). »The psychology of deception«, *Fact and Fable in Psychology*. London: Macmillan & Co., s. 106–136. (Essän ursprungligen publicerad 1888.)
- Keene, M. Lamar (1976). *The Psychic Mafia*. Amherst, NY: Prometheus, 1997. (Första utgåva 1976.)
- Kurtz, Paul (red.) (1985a). *A Skeptic's Handbook of Parapsychology*. Buffalo, NY: Prometheus.
- Kurtz, Paul (1985b). »Spiritualists, mediums, and psychics: Some evidence of fraud«, i Kurtz 1985a, s. 177–223.
- Lamont, Peter och Richard Wiseman (1999). *Magic in Theory: An Introduction to the Theoretical and Psychological Elements of Conjuring*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Linde, Sven [pseudonym] (1905). *Sibyllans hemligheter. Illustrerad trolleri- och spådomsbok*.

- Stockholm: Rediviva, 1987. (Första utgåva 1905.)
- Marks, David (2000). *The Psychology of the Psychic*. Amherst, NY: Prometheus, andra upplagan. (Första upplagan, skriven av David Marks och Richard Kammann, utgiven 1980.)
- Nicol, J. Fraser (1979). »Fraudulent children in psychical research«, *Parapsychology Review* 10(1), s. 16–21. (Även återgiven i Kurtz 1985a, s. 275–286.)
- O’Neil, Tom (1960). »Fraud uncovered at Chesterfield Spiritualist Camp«, *Psychic Observer* 1960-07-10.
- Pamplin, Brian R. och Harry M. Collins (1975). »Spoon bending: an experimental approach«, *Nature* 257, s. 8.
- Polidoro, Massimo (2003). *Secrets of the Psychics: Investigating Paranormal Claims*. Amherst, NY: Prometheus.
- Randi, James (1979). »Examination of the claims of Suzie Cottrell«, *Skeptical Inquirer* 3(3), s. 16–21.
- Randi, James (1981). »More card tricks from Susie Cottrell«, *Skeptical Inquirer* 5(3), s. 70–71.
- Randi, James (1982a). *The Truth About Uri Geller*. Buffalo, NY: Prometheus.
- Randi, James (1982b). *Flim-Flam! Psychics, ESP, Unicorns and Other Delusions*. Amherst, NY: Prometheus.
- Randi, James (1983a). »The project alpha experiment: Part 1. The first two years«, *Skeptical Inquirer* 7(4), s. 24–33.
- Randi, James (1983b). »The project alpha experiment: Part 2. Beyond the laboratory«, *Skeptical Inquirer* 8(1), s. 36–45.
- Randi, James (1989). *The Faith Healers*. Amherst, NY: Prometheus.
- Scott, Christopher och Kathleen M. Goldney (1960). »The Jones boys and the ultrasonic whistle«, *Journal of the Society for Psychical Research* 40(703), s. 249–260.
- Singh, Simon (2003). »Spectacular psychology or silly psycho-babble?«, *The Daily Telegraph* 2003-06-05.
- Steinmeyer, Jim (2003). *Hiding the Elephant: How Magicians Invented the Impossible and Learned to Disappear*. New York: Carroll & Graf.
- Wiseman, Richard (1997). *Deception and Self-Deception: Investigating Psychics*. Amherst, NY: Prometheus.
- Wiseman, Richard och Robert L. Morris (1994). »Modelling the stratagems of psychic fraud«, *European Journal of Parapsychology* 10, s. 31–44. (Även återgiven i Wiseman 1997, s. 33–58.)
- Wiseman, Richard och Robert L. Morris (1995a). »Recalling pseudo-psychic demonstrations«, *British Journal of Psychology* 86, s. 113–125. (Även återgiven i Wiseman 1997, s. 215–242.)
- Wiseman, Richard och Robert L. Morris (1995b). *Guidelines for Testing Psychic Claimants*. Amherst, NY: Prometheus.